

A Critical Review of the Translation of Musnad of Imam Reza (A.S.)

Rasoul Mohammadjafari¹

1. Associate Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, Shahed University, Tehran, Iran: r.mjafari@shahed.ac.ir

Article Info	Abstract
Article Type: Research Article	The late Azizollah Attarodi, a prominent contemporary hadith scholar, made significant efforts in collecting, translating, and promoting the narrations of the Infallible Imams (a.s.). Among these efforts was the compilation and organization of the narrations of the Ahl al-Bayt (a.s.) into Musnad form, categorized according to each individual Imam. With regards to the narrations of Imam Reza (a.s.), in addition to collecting, organizing, and publishing them under the title “Musnad al-Imam al-Reza Abi al-Hasan Ali ibn Musa (a.s.)”, Attarodi also undertook the translation of the narrations of this work, titling it “Akhbar wa Athar Hazrat Imam Reza (a.s.)” (Narrations and Works of Imam Reza (a.s.)). Mr. Attarodi has made some errors in the translation of certain narrations, and the resulting translation does not accurately reflect the Arabic text of the narrations. Therefore, this research, using a descriptive-analytical method, seeks to answer the question: what criticisms can be made of the translation of Musnad Imam Reza (a.s.)? The research findings indicate that at least five main criticisms can be levied against the translation: 1. Mistakes in finding the equivalent meanings of words; this area itself is open to criticism in two aspects: a. Incorrectly assigning the meaning of words; b. Translating general words as masculine. 2. Mistakes in translating phrases and sentences. 3. Mistakes in translating metaphors. 4. Not translating some words and phrases. 5. Adding sentences and phrases that do not appear in the original Arabic text.
Article History:	
Received: September 07, 2023	
In Revised Form: November 13, 2023	
Accepted: December 21, 2023	
Published Online: February 08, 2025	
Keywords	Attarodi, Musnad al-Imam al-Reza (a.s.), Akhbar wa Athar Hazrat Imam Reza (a.s.), Translation of Musnad, Translation Criticism.

Cite this The Author (s): Mohammadjafari, R (2024). A Critical Review of the Translation of Musnad of Imam Reza (A.S.): Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi. Year 13, Issue 1, Spring 2025, Serial Number 49 – (205- 228)-

[DOI:10.22034/farzv.2023.415291.1912](https://doi.org/10.22034/farzv.2023.415291.1912)

Publisher: University of Tehran Press

Introduction

This article presents a detailed and critical analysis of the Persian translation of Musnad al-Imam al-Reza Abi al-Hasan Ali ibn Musa (a.s.), a significant collection of hadith attributed to Imam Reza (a.s.). The original Arabic text was compiled with scholarly rigor by the Azizollah Attarodi, a respected contemporary hadith scholar. Beyond his compilation efforts, Attarodi also undertook the task of translating the work into Persian, publishing it under the title *Akhbar wa Athar Hazrat Imam Reza (a.s.)*. The central argument of this article is that, despite Attarodi's commendable intention to make these vital religious texts accessible to a Persian-speaking audience, his translation exhibits significant inaccuracies and inconsistencies that compromise its faithfulness to the original Arabic. The author of this article employs a descriptive-analytical methodology to systematically dissect these flaws, identifying specific instances where the translation deviates from the source material, and providing detailed explanations of the errors and their effects on the meaning.

The core of the article is structured around five primary criticisms that are leveled against Attarodi's Persian translation, each of which is supported by a variety of specific examples from the text:

1. Inaccuracies in Determining the Equivalent Meaning of Words:

This crucial point is further subdivided into two sub-categories, exposing the intricate nature of the issues:

- a. **Erroneous Assignments of Word Meanings:** This sub-section is replete with examples demonstrating Attarodi's frequent misinterpretations of the basic and contextual meanings of individual words. The article shows how, for instance, the term "انظروا" is translated as simply "look" or "behold", ignoring the more subtle contextual nuances which imply "giving respite" or "delay". The author states that this can be seen by referring to other similar hadith with similar contexts. This section heavily criticizes Attarodi's apparent tendency to rely on his own preconceived notions about words, rather than referring to classical Arabic dictionaries or thoroughly examining the specific contextual setting of each narration. Additional examples are provided, such as his incorrect translation of "ذِعْرًا" as "heartbroken" instead of "fearful" or "scared", and his erroneous interpretation of "الْعِظَائِم" as "sin and corruption" instead of the more appropriate "major sins".

- b. **Overly Gendered Translations of Gender-Neutral Words:** This sub-section demonstrates how Attarodi frequently translates terms that are generic in Arabic,

and refer to all people, as exclusively masculine. Terms such as “الصَّائِمُ” (the fasting one) is translated as “a fasting man”, when it should be “one who fasts”. Another similar instance of this error is in his mistranslation of “الْجَاهِلُ” (the ignorant one) as “an ignorant man”, rather than “an ignorant person”. According to the author, these instances reveal Attarodi’s failure to comprehend the specific nuances of the Arabic language, wherein the masculine form is frequently used in a general sense, applicable to people of all genders, unless the context specifies otherwise.

2. Errors in Translating Phrases and Sentences:

This section examines Attarodi’s inability to grasp the meanings of complete phrases and sentences, demonstrating a lack of thorough understanding of the holistic meaning of narrations. The article highlights the necessity of considering the broader context of the hadith. For instance, the author explains how Attarodi completely misinterprets the phrase “الْإِسْتِزْسَالُ بِالْأُنْسِ يُذْهِبُ الْمَهَابَةَ”, where he wrongly assumes this hadith is a continuation of a previous discussion of the evil consequences of gossip. In reality, this is a separate ethical teaching regarding the importance of maintaining respect within relationships. Furthermore, he incorrectly translates “الْإِسْتِزْسَالُ بِالْأُنْسِ” as “accountability” when the term actually means “excessive familiarity”. Another instance of this problem is Attarodi’s erroneous translation of the phrase “فَإِنَّهُ أَبَرُّ لِقَلْبِهَا وَ أَسْلُّ لِسَخِيمَتِهَا” which is translated to indicate physical and sexual preparation when it actually refers to the emotional and spiritual care required to maintain healthy relationships, and the removal of negativity by a loving husband. The article presents more examples of this, including his incorrect translations of a literary expression about the virtues of silence, a mistranslation of an idiom about laughing, and his complete misunderstanding of a hadith concerning receiving divine revelations.

3. Misinterpretations of Metaphorical Language:

This section shows how Attarodi’s literal approach often leads him to misinterpret the metaphorical language frequently used by Imam Reza (a.s.), resulting in inaccurate translations. The author suggests that Imam Reza’s eloquence and command of Arabic were so great that he frequently employs metaphors and idioms to convey deeper concepts and meanings in a more poetic and profound way. One instance of such an issue is demonstrated when the phrase “لَمْ تَنُكَلْ” which is a literary way of saying “did not sleep”, is translated as “did not look at her husband with anger”, completely misunderstanding the meaning and

destroying the beauty of the metaphor. Similarly, when the expression “لَا تُبْدِيَنَّ عَنْ” وَاضِحَةً”, which is a metaphoric way of saying “do not laugh and show your teeth” in the context of having committed sins, is interpreted by Attarodi as a literal instruction of “do not show your broken forehead”, missing the true meaning of the literary expression.

4. Omission of Words and Phrases in Translation:

Here, the article presents numerous instances where Attarodi simply omits words or phrases from the original Arabic text, resulting in incomplete and often misleading translations. This negligence is particularly egregious when the omitted words or phrases are essential to the overall meaning of the hadith. One such instance is where the word “مه” is completely omitted. Similarly, Attarodi fails to translate the word “الْخَمْسُ”, which means “five” when used as an adjective, leading to a mistranslation of a famous Hadith. The article also presents further examples where entire segments of hadith were omitted by the translator.

5. Insertion of Extraneous Sentences and Phrases:

This final section highlights how Attarodi sometimes inserts sentences and phrases into his Persian translation that have no basis in the original Arabic. Such additions are not easily justified, even as interpretive clarifications, as they are completely new insertions. One example provided is that of Attarodi’s translation of a Hadith describing Imam Reza’s clothing, where he adds that the Imam wore “expensive clothing” when the Arabic only mentions that he “appeared decorated” for the public: “حَتَّى إِذَا بَرَزَ لِلنَّاسِ تَزَيَّنَ لَهُمْ”. Another notable example provided is his addition of the word “play” in the context of describing intimacy between married couples, where the text only uses the word for “affection”: “فَلْيَكُنْ قَبْلَ ذَلِكَ مَلَاظَفَةً”.

ترجمه مسند امام رضا (علیه السلام) در بوته نقد

رسول محمدجعفری^۱

r.mjafari@shahed.ac.ir

۱. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه شاهد، تهران، ایران:

اطلاعات مقاله	چکیده
تاریخ دریافت:	مرحوم عزیزالله عطاردی از حدیث‌پژوهان برجسته معاصر، تلاش‌های فراوانی در گردآوری، ترجمه و ترویج روایات معصومان (علیهم السلام) انجام داده که از آن جمله، گردآوری و تنظیم روایات اهل بیت (علیهم السلام) در قالب مُسْنَد به تفکیک هر یک از ایشان بوده است. عطاردی در خصوص روایات امام رضا (علیه السلام) غیر از گردآوری و تنظیم و انتشار آن‌ها با نام «مسند الإمام الرضا ابی الحسن علی ابن موسی (علیه السلام)» به ترجمه روایات این اثر نیز اهتمام ورزید و آن را «اخبار و آثار حضرت امام رضا (علیه السلام)» عنوان نهاد. آقای عطاردی در ترجمه برخی روایات به لغزش‌هایی دچار شده است و ترجمه صورت گرفته انعکاس دقیقی از متن عربی روایات ندارد؛ بنابراین، این تحقیق با روش توصیفی تحلیلی در پی پاسخ به این سؤال است که چه نقدهایی بر ترجمه مسند امام رضا (علیه السلام) وارد است؟ یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که به ترجمه صورت گرفته دست کم در پنج محور نقد وارد است: ۱. اشتباه در معادل‌یابی معنای واژگان؛ این محور خود در دو بُعد در معرض نقد است: الف. معنایابی نادرست واژگان ب. مذکر ترجمه کردن واژگان مطلق ۲- اشتباه در ترجمه عبارات و جملات ۳- اشتباه در ترجمه کنایات ۴- معنا نکردن برخی واژگان و عبارات ۵- آوردن جملات و عباراتی که در متن عربی نیامده است.
تاریخ بازنگری:	
تاریخ پذیرش:	
تاریخ انتشار:	
کلیدواژه‌ها	عطاردی، مسند الإمام الرضا (علیه السلام)، اخبار و آثار حضرت امام رضا (علیه السلام)، ترجمه مسند، نقد ترجمه.

استناد: محمدجعفری، رسول: (۱۴۰۳). ترجمه مسند امام رضا (علیه السلام) در بوته نقد: فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ رضوی، سال ۱۳، شماره ۱، بهار ۱۴۰۴، شماره پیاپی ۴۹ - (۲۵۶۰-۲۲۴۵).

DOI:10.22034/farzv.2023.415291.1912

ناشر: بنیاد بین المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام)

۱. مقدمه

در طول تاریخ حدیث شیعه، محدثان فراوانی به گردآوری، تدوین، تبویب و شرح روایات اهل بیت اقدام کرده‌اند. از جمله محدثان معاصر که با رویکردی متفاوت به جمع‌آوری و دسته‌بندی روایات حضرت فاطمه (علیها السلام) و ائمه (علیهم السلام) پرداخت، مرحوم آقای عزیزالله عطاردی است. وی روایات اهل بیت (علیهم السلام) را در قالب «مسانید» به تفکیک هر یک از اهل بیت (علیهم السلام) تنظیم کرد. «مسانید» جمع مُسند است و به آن دسته از کتاب‌های حدیثی اهل سنت گفته می‌شود که در آن‌ها، احادیث منقول صحابه، بر اساس حروف الفبا یا سوابق اسلامی صحابه تنظیم شده باشد (صالح، ۱۳۸۳: ۲۱۲). مُسندنویسی از شیوه‌های مهم نگارشی اهل سنت است. در گذشته، شیعیان به این نوع نگارش توجه چندانی نداشتند. در سال‌های اخیر تلاش‌های فراوانی در میان شیعه صورت گرفته است (غلامعلی، ۱۳۹۰: ۳۰۳-۳۰۲). مُسند در آثار حدیثی شیعه، تنظیم احادیث هر یک از معصومان (علیهم السلام) ذیل عنوان مخصوص به ایشان است. آقای عطاردی از پیشگامان معاصر در عرصه مُسندنویسی معصومان (علیهم السلام) است.

عطاردی در خصوص روایات امام رضا (علیه السلام)، غیر از گردآوری و تنظیم و انتشار آن‌ها با نام «مسند الإمام الرضا ابی الحسن علی ابن موسی (علیه السلام)» به ترجمه روایات این اثر نیز اهتمام ورزید و آن را «اخبار و آثار حضرت امام رضا (علیه السلام)» عنوان نهاد. وی در مقدمه این اثر، علت تدوین آن را چنین نگاشته است: این کتاب را برای علما و محققان در معارف اسلامی به زبان عربی که زبان حضرت رضا (علیه السلام) است، تدوین کردم و اینک برای اینکه فارسی‌زبانان نیز از آن بهره‌مند شوند، آن را به زبان فارسی برگرداندم تا مسلمانان ایرانی از آن استفاده کنند و معرفت آنان نسبت به حضرت رضا (علیه السلام) افزون گردد (عطاردی، ۱۳۹۷ ق: ۱۴). «مسند الإمام الرضا ابی الحسن علی ابن موسی (علیه السلام)» در دو جلد سامان یافته؛ اما ترجمه آن در یک جلد نگاشته شده است. سبب آن چنان که مترجم به آن تصریح داشته، حذف روایات احکام است که برای عموم مردم قابل استفاده نیست (همان).

بررسی و مقایسه روایات «مسند الإمام الرضا ابی الحسن علی ابن موسی (علیه السلام)» با ترجمه آن‌ها در کتاب «اخبار و آثار حضرت امام رضا (علیه السلام)» حکایت از آن دارد که آقای عطاردی در ترجمه برخی روایات به لغزش‌هایی دچار شده است و ترجمه صورت گرفته انعکاس دقیقی از متن عربی روایات ندارد. از ابعاد مختلف می‌توان این ترجمه را نقد کرد که پرداختن به هر بُعدی به تدوین مقاله‌ای نیازمند است. این پژوهش با تمرکز بر بررسی لغزش‌های رخ داده در معادل‌یابی واژگان، ترجمه عبارات و جملات و ترجمه یا عدم ترجمه آن‌ها سامانه یافته است.

۱-۱. روش و پیشینه تحقیق

این تحقیق با روش توصیفی تحلیلی در پی پاسخ به این سؤال است که چه نقدهایی بر ترجمه مسند امام رضا (علیه السلام) وارد است؟ جست و جو در سامانه‌های پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که در موضوع حاضر تحقیقی سامان نیافته و این مقاله در جهت جبران کاستی موجود در پنج محور ذیل نگارش یافته است: ۱. اشتباه در معادل‌یابی معنای واژگان ۲. اشتباه در ترجمه عبارات و جملات ۳. اشتباه در ترجمه کنایات ۴. معنا نکردن برخی واژگان و عبارات ۵. آوردن جملات و عباراتی که در متن عربی نیامده.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. اشتباه در معادل‌یابی معنای واژگان

برای شناخت معنای واژگان به کار رفته در آیات و روایات باید کاوشی دو مرحله‌ای سامان یابد: الف). معناشناسی یا دریافت معنای پایه (اصطلاح‌های مرتبط با آن: اساسی، وضعی، لغوی، معجمی، مفاد استعمالی)؛ ب. کاربردشناسی، یعنی دریافت معنای سیاقی (اصطلاح‌های مرتبط با آن: بافتی، نسبی، کاربردی، استعمالی) (جواهری، ۱۳۹۳: ۱۶۲). معناشناسی واژگان در ترجمه آقای عطاردی از ابعاد مختلف دچار آسیب بوده است، در این نوشتار دو بُعد بررسی می‌شود: ۱. معنایابی نادرست واژگان، ۲. مذکر ترجمه کردن واژگان مطلق.

۲-۲. معنایابی نادرست واژگان

مترجم گاهی در فرایند معناشناسی واژگان دچار لغزش شده و ظاهراً عمده علت این لغزش‌ها، ارتکاز ذهنی، توجه نکردن به سیاق روایت و مراجعه نکردن به کتاب‌های لغوی کهن و معتبر است. نمونه‌ها:

۱. قال: قال رسول الله ﷺ: ... فَإِذَا كَانَ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ غَفَرَ اللَّهُ بِمِثْلِ مَا غَفَرَ فِي رَجَبٍ وَشَعْبَانَ وَشَهْرٍ مَصَّانٍ إِلَى ذَلِكَ الْيَوْمِ إِلَّا رَجُلًا بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَخِيهِ شَحْنَاءٌ فَيَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ انْظُرُوا هَؤُلَاءِ حَتَّى يَصْطَلِحُوا» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۲: ۹؛ صدوق، ۱۳۷۸ق، ج ۲: ۷۱): «حضرت رضا (علیه السلام) روایت می‌کند که حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) فرمود: ... در شب قدر به اندازه ماه رجب و شعبان آمرزیده می‌سازد مگر کسی که با برادر دینی خود بغض و عداوت داشته باشد. خداوند می‌فرماید: بنگرید هر گاه این‌ها

با هم صلح کردند من آن‌ها را خواهم آمرزید» (عطاردی، ۱۳۹۷: ق: ۶۹۰)

در روایت مذکور، عطاردی «انظروا» را «بنگرید» معنا کرده است. سیاق و فحوای روایت با این معنا چندان سازگاری ندارد. فعل «انظروا» از ماده «نظر» در امر ثلاثی مجرد با قرائت: «أَنْظُرُوا» به معنای «بنگرید» است و در امر ثلاثی مزید باب افعال با قرائت «أَنْظُرُوا» به معنای «مهلت دهید» است. سیاق روایت حاکی از آن است که مراد از «انظروا»، ثلاثی مزید این فعل به معنای «مهلت دهید» است؛ زیرا فرشتگان همواره در حال نظارت بر اعمال انسان‌ها هستند و معنا ندارد که آن‌ها تنها درباره صلح انسان‌ها با یکدیگر بنگرند؛ اما معنای مهلت دادن هم با سیاق روایات سازگار است و هم با روایات دیگر منطبق است؛ امام صادق (علیه السلام) از پیامبر (صلی الله علیه و آله) نقل کرده است: «صَاحِبُ الْيَمِينِ أَمِيرٌ عَلَى صَاحِبِ الشَّمَالِ، فَإِذَا عَمِلَ الْعَبْدُ السَّيِّئَةَ قَالَ صَاحِبُ الْيَمِينِ لِصَاحِبِ الشَّمَالِ: لَا تَعْجَلْ وَأَنْظِرْهُ سَبْعَ سَاعَاتٍ، فَإِنْ مَضَى سَبْعَ سَاعَاتٍ وَلَمْ يَسْتَغْفِرْ قَالَ: أَكْتُبُ، فَمَا أَقَلَّ حَيَاءَ هَذَا الْعَبْدِ» (طوسی، ۱۴۱۴: ق: ۲۰۷): «فرشته سمت راست به فرشته سمت چپ فرمانروایی دارد؛ هنگامی که بنده گناهی را مرتکب می‌شود، فرشته سمت راست به فرشته سمت چپ می‌گوید: عجله مکن! به هفت ساعت مهلت ده؛ اگر هفت ساعت گذشت و استغفار نکرد، بگوید: بنویس! چقدر حیای این بنده اندک است.» در این روایت «أَنْظِرْهُ» ثلاثی مزید باب افعال به معنای: «مهلت ده» است.

۲. «عَنْ سُلَيْمَانَ الْجَعْفَرِيِّ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرِّضَا (علیه السلام) قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (علیه السلام): ... وَإِذَا غَابَ عَنْهَا زَوْجُهَا حَفِظَتْهُ فِي غَيْبِهِ فَتِلْكَ غَامِلٌ مِنْ غَمَالِ اللَّهِ وَغَامِلٌ لِلَّهِ لَا يَخِيبُ» (عطاردی، ۱۴۱۳: ق: ۲: ۲۵۵؛ کلینی، ۱۴۰۷: ج: ۵: ۳۲۵): «سلیمان جعفری از حضرت رضا (علیه السلام) روایت کرده که علی (علیه السلام) فرمود: ... و هر گاه شوهرش از وی غایب شد، حقوق شوهری را حفظ کند. اینچنین زنی از اعمال خداوند است و عاملان خداوند از رحمت او ناامید نیستند» (عطاردی، ۱۳۹۷: ق: ۶۹۰).

عطاردی «عَمَّال» را «اعمال» معنا کرده است؛ در حالی که «عَمَّال» جمع مکسر «عامل» (فیومی، ۱۴۱۴: ق: ۲: ۴۳۰) به معنای کارگزار است؛ اما «اعمال» جمع «عمل» به معنای کار است. عطاردی همچنین در ادامه «عامل» را که مفرد است، به صورت جمع: «عاملان» برگردانده که نادرست است.

۳. عَنْ أَبِي هَاشِمٍ الْجَعْفَرِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرِّضَا (علیه السلام) عَنِ الْغَلَاةِ وَالْمُفَوَّضَةِ فَقَالَ: الْغَلَاةُ كَفَّارٌ وَالْمُفَوَّضَةُ مُشْرِكُونَ مَنْ جَالَسَهُمْ أَوْ خَالَطَهُمْ أَوْ أَكَلَهُمْ أَوْ شَارَبَهُمْ أَوْ وَاصَلَهُمْ أَوْ زَوَّجَهُمْ أَوْ تَزَوَّجَ مِنْهُمْ أَوْ أَمَّنَّهُمْ أَوْ اتَّخَمَنَهُمْ عَلَى أَمَانَةٍ أَوْ صَدَّقَ حَدِيثَهُمْ أَوْ أَعَانَهُمْ بِشَطْرِ كَلِمَةٍ خَرَجَ مِنْ وَلَايَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَوَلَايَةِ رَسُولِ اللَّهِ (صلی الله علیه و آله) وَوَلَايَتِنَا أَهْلَ الْبَيْتِ (عطاردی، ۱۴۱۳: ق: ۲: ۵۰۳؛ ابن بابویه، ۱۳۷۸: ق: ۲: ۵۰۳).

ج ۲: ۲۰۳): «ابو هاشم جعفری گوید: از حضرت رضا (علیه السلام) درباره غلاة و مفوضه سؤال کردم. فرمود: غلاة کافر هستند و مفوضه مشرک می باشند، هر کس با آنها مجالست کند و یا با آنان غذا بخورد و یا وصلت و ازدواج کند و یا آنان را امین بداند و یا گفته های آنها را تصدیق نماید و یا از آنها دفاع کند و مساعدت نماید از ولایت خداوند و رسول و اهل بیت (علیهم السلام) بیرون است» (عطاردی، ۱۳۹۷ ق: ۸۵۴).

عطاردی «وَأَصْلُهُمْ» را «وصلت» معنا کرده است. وصلت در زبان فارسی به معنای ازدواج است؛ این معنا معادل درستی برای «وَأَصْلُهُمْ» نیست. در هیچ کدام از کتاب های لغت عربی این معنا برای فعل «واصل» بیان نشده است؛ «واصل» به معنای ارتباط و اتصال است و جمله «وَأَصْلْتُ الصَّيَّام» زمانی به کار می رود که کسی چند روز پی در پی روزه اش را به یکدیگر متصل می کند بدون اینکه بین چند روز افطاری کرده باشد (ابن منظور، ۱۴۱۴ ق، ج ۱: ۷۲۷؛ فیومی، ۱۴۱۴ ق، ج ۲: ۶۶۲).

۴. «عن الطائى، عن أبيه عن الرضا عن أبيه، عن آبائه (عليهم السلام) قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا يَزَالُ الشَّيْطَانُ ذَعِرًا مِّنَ الْمُؤْمِنِ مَا حَافَظَ عَلَى الصَّلَاةِ الْخَمْسِ فَإِذَا ضَيَّعَهُنَّ تَجَرَّأَ عَلَيْهِ وَأَوْقَعَهُ فِي الْعَظَائِمِ» (عطاردی، ۱۴۱۳ ق، ج ۲: ۱۵۶؛ ابن بابویه، ۱۳۷۸ ق، ج ۲: ۲۸): «احمد بن عامر طائى از حضرت رضا (علیه السلام) از پدرانش از علی (علیه السلام) روایت کرده که حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) فرمود: شیطان از مؤمن دلتنگ است مادامی که نمازهای پنج گانه را به جای آورد، هر گاه نماز خود را ترک گفت شیطان بر او مسلط می گردد و او را گرفتار گناه و فساد می کند» (عطاردی، ۱۳۹۷ ق: ۶۵۸).

عطاردی در ترجمه دو واژه «ذَعِرًا» و «الْعَظَائِمِ» در این روایت به خطا رفته است؛ وی به ترتیب اولی را «دلتنگ» و دومى را «گناه و فساد» معنا کرده است. در کتاب های لغت خلاف این معانی آمده است؛ «ذَعِرًا» را لغت دانان «ترس» معنا کرده اند؛ خلیل بن احمد نوشته است: «ذَعِرَ الرَّجُلُ فَهُوَ مَذْعُورٌ مُنْذَعِرٌ، أَيْ: أَخِيفَ. وَالدُّعْرُ: الْفَزَعُ» (فراهیدی، ۱۴۰۹ ق، ج ۲: ۹۶)، جوهری نیز آورده است: «ذَعَرْتُهُ أَذْعَرْتُهُ ذَعْرًا: أَفْرَغْتُهُ» (جوهری، ۱۴۰۷ ق، ج ۲: ۶۶۳). طریحی عبارت نخست روایت محل بحث را در کتاب لغت خویش آورده و «خوف» (ترس) معنا کرده است: «فِي الْحَدِيثِ: لَا يَزَالُ الشَّيْطَانُ ذَاعِرًا مِّنَ الْمُؤْمِنِ؛ أَيْ ذَا ذُعْرٍ مِنْهُ وَخَوْفٍ» (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۳: ۳۰۸).

اشکال دیگر در ترجمه «الْعَظَائِمِ» است؛ عطاردی آن را «گناه و فساد» معنا کرده است؛ در حالی که «الْعَظَائِمِ» جمع «العظيمة» است (شرتونی، ۱۳۷۴، ج ۳: ۵۸۴) و مراد از آن «گناهان کبیره» است؛ در خطبه ۸۷ نهج البلاغه نیز این تعبیر آمده است: «يُؤْمِنُ النَّاسُ مِنَ الْعَظَائِمِ» (سیدرضی، ۱۴۱۴ ق: ۱۱۹) و شارحان نهج البلاغه آن را گناهان کبیره معنا کرده اند (ابن ابی الحديد، ۱۴۰۴ ق،

ج ۶: ۳۷۴؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۳: ۵۶۱).

۵. «الصدوق یاسناده قال: قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَجَبُ شَهْرُ اللَّهِ الْأَصَمُّ يَصُبُّ اللَّهُ فِيهِ الرَّحْمَةَ عَلَى عِبَادِهِ وَشَهْرُ شَعْبَانَ تَنْشَعِبُ فِيهِ الْخَيْرَاتُ وَفِي أَوَّلِ لَيْلَةٍ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ تُعَلُّ الْمَرَدَّةُ مِنَ الشَّيَاطِينِ» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۲: ۹؛ ابن بابویه، ۱۳۷۸ق، ج ۲: ۲۸): «حضرت رضا (علیه السلام) روایت می کند که حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) فرمود: رجب ماه خداست و در آن رحمت پروردگار بر بندگان ریزش می کند و در ماه شعبان خیرات پراکنده و تقسیم می گردد و در شب اول ماه رمضان شیاطین در بند، گرفتار می گردند» (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۵۶۳).

عطاردی عبارت «الْمَرَدَّةُ مِنَ الشَّيَاطِينِ» را «شیاطین در بند» ترجمه کرده است. البته محتمل است مترجم، «مِنْ» را دارای معنای «بیانیه» دانسته و «مِنَ الشَّيَاطِينِ» را قید بیانی «الْمَرَدَّةُ» تصور کرده و تمام عبارت «الْمَرَدَّةُ مِنَ الشَّيَاطِينِ» را به معنای شیاطین دانسته و «تُعَلُّ» را «در بند، گرفتار می گردند»، ترجمه کرده باشد. به هر صورت، این معنا صحیح به نظر نمی آید؛ «الْمَرَدَّةُ» جمع مکسر «المارد» است (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۳: ۴۰۰)؛ این توصیف از شیطان در قرآن به کار رفته است: «وَ حِفْظاً مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ» (صافات، ۷) راغب نوشته است: مراد از «مَارِدٍ» و «مَرِيدٍ» در شیاطین جنّی و انسی، کسانی هستند که ثهی از نیکی ها هستند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۷۶۴). ابن منظور «المارد» را سرکش (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۳: ۴۰۰) و ابن اثیر و طریحی، «سرکشی شدید» معنا کرده و این حدیث را شاهد معنا آورده اند: «شَهْرُ رَمَضَانَ تَصْفَدُ فِيهِ مَرَدَّةُ الشَّيَاطِينِ» (ابن اثیر جزری، ۱۳۶۷، ج ۴: ۳۱۵؛ طریحی، ۱۳۷۵، ج ۳: ۱۴۶)؛ بنابراین ترجمه «الْمَرَدَّةُ مِنَ الشَّيَاطِينِ» در روایت امام رضا (علیه السلام) می شود: «شیطان های سرکش» و معنایی که مترجم آورده است، صحیح نیست.

۲-۲. مذکر ترجمه کردن واژگان مطلق

آقای عطاردی در ترجمه برخی واژگانی که برای اعم از مذکر و مؤنث هستند، جانب تذکیر را غلبه داده و آن را مردانه برگردانده است، به دو نمونه اشاره می شود:

۱. «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ الْعَبْدَ لَيَنَالُ بِحُسْنِ خُلُقِهِ دَرَجَةَ الصَّائِمِ وَالْقَائِمِ» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۱: ۲۹۷؛ ابن بابویه، ۱۳۷۸ق، ج ۲: ۳۷): «حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) فرمود: بنده ای با داشتن خلق نیکو ثواب مرد روزه گیر و متعجبدی را دریافت می کند» (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۴۸۱).

مترجم «الصَّائِمِ» را «مرد روزه گیر» معنا کرده است؛ در حالی که «الصَّائِمِ» اگر چه به صورت

مذکر به کار رفته است، مع الوصف بی گمان مراد از آن اعم از مرد و زن است؛ چنان که در قرآن نیز چنین ادبیاتی حاکم است. شهید مطهری سخنی نغز در این زمینه دارد، وی می نویسد: در حدیث «طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ»، این «مسلم» معنایش مرد مسلم نیست؛ مسلم یعنی مسلمان؛ در زبان عربی صیغه مؤنث به زن اختصاص دارد و صیغه مذکر وقتی که کنار صیغه مؤنث قرار بگیرد به مرد اختصاص پیدا می کند و گرنه مفهومش اعم است. در خود قرآن این جور است. مثلاً می گوید: «هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ» (زمر، ۹). اینجا «الَّذِينَ» صیغه مذکر است، ولی احادی نمی گوید «مردانی که می دانند»، بلکه می گویند «کسانی که می دانند»، یا می فرماید: «أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ» (ص، ۲۸). در هیچ مورد کسی نمی گوید که «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» یعنی مردان مؤمن، بلکه یعنی کسان مؤمن. فقها به طور کلی این جور تعبیرات را هرگز به مرد اختصاص نمی دهند، این تعبیرات را برای اعم از زن و مرد می دانند. «مسلم» یعنی جنس مسلمان. مثلاً پیغمبر ﷺ فرمود: «الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ يَدِهِ وَلِسَانِهِ» مسلمان کسی است که مسلمانان دیگر از دست و زبان او در امان و به سلامت باشند. دیگر کسی نمی گوید مرد مسلمان چنین است و این سخن شامل زن مسلمان نمی شود (مطهری، ۱۳۷۲، ج ۲: ۳۲۷).

۲. «خَمْسٌ لَوْ رَحَلْتُمْ فِيهِنَّ مَا قَدَرْتُمْ عَلَى مِثْلِهِنَّ لَا يَخَافُ عَبْدٌ إِلَّا ذَنْبَهُ وَلَا يَرْجُو إِلَّا رَبَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَلَا يَسْتَحْيِي الْجَاهِلُ إِذَا سُئِلَ عَمَّا لَا يَعْلَمُ أَنْ يَتَعَلَّمَ وَلَا يَسْتَحْيِي أَحَدُكُمْ إِذَا سُئِلَ عَمَّا لَا يَعْلَمُ أَنْ يَقُولَ لَا أَعْلَمُ» (عطاردی، ۱۴۱۳ ق، ج ۱: ۵؛ ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ ق: ۲۸۱): «اگر برای به دست آوردن پنج چیز رنج سفر بخود بدهید و آن ها را به دست آورید مانند آن را به دست نخواهید آورد. نخست آنکه هیچ بنده ای جز از گناه خود از چیزی نترسد و جز خداوند از کسی امیدوار نباشد، مرد جاهل از آنچه نمی داند بپرسد و از پرسش شرم نداشته باشد و هیچ يك از شما اگر از وی مسئله ای پرسیده شد و او نمی دانست شرمنده نباشد» (عطاردی، ۱۳۹۷ ق: ۲۵۵).

مترجم «الْجَاهِل» را «مرد جاهل» معنا کرده است؛ این روایت چون روایت سابق مربوط به اعم از مرد و زن است، مضافاً تعابیری چون: «عَبْدٌ» و «أَحَدُكُمْ» نشان می دهد که مخاطب روایت فراگیر بوده و همه افراد را در برمی گیرد.

۲-۳. اشتباه در ترجمه عبارات و جملات

از دیگر اشکالاتی که به ترجمه آقای عطاردی وارد است؛ اشتباه در فهم و ترجمه عبارت و جملات است؛ در مواردی وی ترجمه صحیح از آن ها ارائه نداده است؛ شاید بیشترین اشکالات کتاب

«اخبار و آثار حضرت امام رضا (علیه السلام) مربوط به ترجمه عبارات باشد، به نمونه‌هایی اشاره می‌شود:

۱. «... كَفَاكَ مَنْ يُرِيدُ نُصْحَكَ بِالتَّمِيمَةِ مَا يَجِدُ مِنْ سُوءِ الْحِسَابِ فِي الْعَاقِبَةِ الْإِسْتِزْسَالُ بِالْأَنْسِ يُذْهِبُ الْمَهَابَةَ» (عطاردی، ۱۴۱۳ ق، ج ۱: ۳۰۳): «کسی که با سخن چینی از دیگران می‌خواهد تورا نصیحت کند، در پایان کارش گرفتار عقوبت خواهد شد و از حسابرسی سالم بیرون نخواهد شد» (عطاردی، ۱۳۹۷ ق: ۴۹۰).

عطاردی جمله «الْإِسْتِزْسَالُ بِالْأَنْسِ يُذْهِبُ الْمَهَابَةَ» را به این صورت ترجمه کرده است: «از حسابرسی سالم بیرون نخواهد شد.» به گمان وی، این عبارت ادامه جمله سابق درباره پیامدهای سخن چینی است؛ در حالی که این عبارت توصیه اخلاقی جداگانه بوده است و هیچ ارتباط مفهومی با قبل از خود ندارد. به علاوه، معنای ارائه شده نیز نادرست است.

دلیل مستقل بودن جمله مزبور، منبع اصلی روایت، کتاب «نزهة الناظر و تنبيه الخاطر» تألیف حسین بن محمد حلوانی (قرن ۵) است. در این اثر با عنوان: «لمع من كلام الإمام الرضا أبي الحسن علي بن موسى بن جعفر (عليه السلام)»، جملات قصاری از امام رضا (علیه السلام) گزارش شده است (حلوانی، ۱۴۰۸ ق: ۱۲۷-۱۲۹). منابع پس از این اثر از جمله مسند الإمام الرضا (علیه السلام) این روایات را در کنار یکدیگر و بدون فاصله گزارش کرده‌اند و این موجب شده که عطاردی جمله «الْإِسْتِزْسَالُ بِالْأَنْسِ يُذْهِبُ الْمَهَابَةَ» مرتبط با عبارت قبل بداند و در پیوند معنایی با آن‌ها ترجمه کند. در حالی که نه تنها مرتبط با آن‌ها نیست؛ بلکه اساساً معنایی که از آن ارائه کرده ناصواب است.

در جمله «الْإِسْتِزْسَالُ بِالْأَنْسِ يُذْهِبُ الْمَهَابَةَ»: «الْإِسْتِزْسَالُ» به معنای انس و آرامش گرفتن است؛ خلیل بن احمد نوشته است: «الْإِسْتِزْسَالُ إِلَى شَيْءٍ: كَالِاسْتِئْثَانِ وَالطَّمَأِينَةِ» (فراهیدی، ۱۴۰۹ ق، ج ۷: ۲۴۱)، در ادامه «الانس» که هم‌معنا با «الْإِسْتِزْسَالُ» است برای تأکید در معنای آن آمده است، «الْمَهَابَةُ» نیز به معنای: هیبت، شکوه و ترس است: «الْمَهَابَةُ، وَهِيَ الْإِجْلَالُ وَ الْمَخَافَةُ» (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۲: ۱۸۵)؛ بنابراین معنای این عبارت چنین خواهد بود: «اُنس فراوان، شکوه انسان را از بین می‌برد.» برخی حدیث‌پژوهان نیز حدیث را چنین معنا کرده‌اند: «انس یافتن بیش از حد، هیبت را می‌برد» (مسعودی، ۱۳۹۳: ۶۵).

۲. «عَنْ سُلَيْمَانَ الْجَعْفَرِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ (عليه السلام) يَقُولُ إِذَا أَنْتَى أَحَدُكُمْ أَهْلَهُ فَلْيَكُنْ قَبْلَ ذَلِكَ مُلَاطَفَةً فَإِنَّهُ أَبْرُ لِقَلْبِهَا وَ أَسْلُ لِسَخِيمَتِهَا فَإِذَا أَفْضَى إِلَى حَاجَتِهِ قَالَ بِسْمِ اللَّهِ ثَلَاثًا فَإِنْ قَدَرَ أَنْ يَقْرَأَ أَى آيَةٍ خَصَرَتْهُ مِنَ الْقُرْآنِ» (عطاردی، ۱۴۱۳ ق، ج ۱: ۳۱۰؛ عیاشی، ۱۳۸۰ ق، ج ۱: ۲۱):

«سلیمان جعفری گوید: از حضرت رضا (علیه السلام) شنیدم می فرمود: هر گاه یکی از شما اراده کرد با اهلش هم‌بستر گردد باید قبل از عمل مدتی با همسرش ملاطفت و بازی کند تا دل او را نرم کند و او را برای انجام عمل جنسی آماده سازد و با میل و رغبت خود را در اختیار قرار دهد. و هر گاه خواست نزدیکی کند و عمل لقاح را انجام دهد سه بار بسم الله بگوید» (عطاردی، ۱۳۹۷ ق: ۴۹۸).

مترجم عبارت «فَإِنَّهُ أَبْرُ لِقَلْبِهَا وَ أَسْلُ لِسَخِيمَتِهَا» را «تا دل او را نرم کند و او را برای انجام عمل جنسی آماده سازد و با میل و رغبت خود را در اختیار قرار دهد» معنا کرده است؛ جمله «تا دل او را نرم کند» برگردان: «فَإِنَّهُ أَبْرُ لِقَلْبِهَا» است ولی جمله «و او را برای انجام عمل جنسی آماده سازد و با میل و رغبت خود را در اختیار قرار دهد» ترجمه جمله «أَسْلُ لِسَخِيمَتِهَا» نیست. توضیح آنکه: «أَسْلُ» از ماده «سلل» به معنای خارج کردن چیزی با مداراست: «السَّلُّ: انتزاعُ الشيء و إخراجُه فی رفق» (ابن منظور، ۱۴۱۴ ق، ج ۱: ۳۳۸). «السَّخِيمَةُ» به معنای کینه در نفس است: «السَّخِيمَةُ: الحقد فی النفس» (ابن اثیر جزری، ۱۳۶۷، ج ۲: ۳۵۱). در حدیث آمده است: «حُسْنُ الْخُلُقِ يَذْهَبُ بِالسَّخِيمَةِ» به این معناست که حُسن خُلق کینه را از نفس خارج می کند (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۶: ۸۲). ترکیب «السَّلُّ» و «السَّخِيمَةُ» در روایت «اللهم اسل سَخِيمَةَ قَلْبِي» (ابن اثیر جزری، ۱۳۶۷، ج ۲: ۳۵۱) به این معناست: «خدایا کینه قلبم را خارج کن»؛ بنابراین «أَسْلُ لِسَخِيمَتِهَا» به این معناست: «کینه اش را (از دل) خارج می کند». این معنا در ترجمه عطاردی نیامده و عبارتی که برای آن آورده است، هیچ کدام معادل درستی برای آن نیستند.

شایان ذکر است از موضوعات مهم مربوط به مسئله زناشویی، پیش‌نوازی است. بی‌توجهی به این موضوع معمولاً نارضایتی زوجه را در پی دارد. پیش‌نوازی هر دو بُعد رفتاری و عاطفی را در برمی گیرد. امام (علیه السلام) در این روایت، به بُعد عواطفی که اهمیت دو چندان دارد، اشاره فرموده است و بیان می کند برای اینکه همسر از نظر روحی و روانی آماده باشد، بر شوهر لازم است که با او مهرورزانه و عاشقانه مواجه شود تا اگر همسرش ناراحتی و کدورتی دارد، از قلبش خارج شود و از نظر روحی و روانی آماده برقراری ارتباط با همسرش گردد.

۳. «المفید باسناده. قَالَ الرَّضَا (علیه السلام) مَا أَحْسَنَ الصَّمْتُ لَا مِنْ عِيٍّ وَالْمِهْدَاؤُ لَهُ سَقَطَاتٍ» (عطاردی، ۱۴۱۳ ق، ج ۱: ۲۶۵)؛ «شیخ مفید به اسناد خود از حضرت رضا (علیه السلام) روایت کرده که فرمود: سکوت و خاموشی و حفظ اسرار بسیار زیباست و اشخاص پر حرف همواره در لغزش هستند» (عطاردی، ۱۳۹۷ ق: ۴۳۹).

مترجم جمله «مَا أَحْسَنَ الصَّمْتُ لَا مِنْ عِيٍّ» را به صورت: «سکوت و خاموشی و حفظ اسرار بسیار زیباست» معنا کرده است. در این ترجمه ظاهراً «لَا مِنْ عِيٍّ» برابر با «حفظ اسرار»

معادل یابی شده است؛ اگرچه محتمل است اساساً ترجمه نشده باشد؛ به هر صورت «عِی» به معنای عجز و ناتوانی است؛ چنان که در معنای این واژه نوشته شده است: «عِی: بِالْأَمْرِ وَ عَنْ حُجَّتِهِ، عِیًّا: عَجَزَ عَنْهُ» (فیومی، ۱۴۱۴ق، ج ۲: ۴۴۱)؛ بنابراین معنای «لَا مِنْ عِی» می شود: «از روی عجز و ناتوانی نیست» و معنای جمله «مَا أَحْسَنَ الصَّمْتَ لَا مِنْ عِی» چنین خواهد بود: «چقدر نیکوست سکوتی که از روی عجز و ناتوانی نیست.»

۴. «الْحَسَنُ بْنُ إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ عَمِّي عَلِيَّ بْنَ مُوسَى الرِّضَا (ع) يَقُولُ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ (ع) قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) مَنْ دَانَ بِغَيْرِ سَمَاعِ الزَّمَةِ اللَّهُ الْبَتَّةَ إِلَى الْفَنَاءِ وَمَنْ دَانَ بِسَمَاعٍ مِنْ غَيْرِ الْبَابِ الَّذِي فَتَحَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِخَلْقِهِ فَهُوَ مُشْرِكٌ وَ الْبَابُ الْمَأْمُونُ عَلَى وَحْيِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى مُحَمَّدٌ (ص)» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۱: ۱۰۵؛ ابن بابویه، ۱۳۷۸ق، ج ۲: ۹)؛ «حسن بن اسحاق گوید: از حضرت رضا (ع) شنیدم می فرمود: پدرم از پدرانش از علی (ع) روایت کرده اند که حضرت رسول (ص) فرمود: هر کس گوش فرا دهد به کسانی که از پیش خود سخن می گویند فنا و نابود خواهد شد، و هر که گوش دهد به سخنانی که از غیر طریق خداوند گفته می شود مشرک است و باب گشوده خداوند که امین وحی اوست در خانه محمد (ص) می باشد» (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۳۳۲).

عطاردی جمله «الْبَابُ الْمَأْمُونُ عَلَى وَحْيِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى مُحَمَّدٌ (ص)» را چنین ترجمه کرده است: «باب گشوده خداوند که امین وحی اوست در خانه محمد (ص) می باشد». این ترجمه نادرست به نظر می رسد؛ معادل «گشوده» در متن عربی نیست. ترکیب وصفی «امین وحی» نیامده است، معادل «خانه» «در خانه محمد (ص)» به کار نرفته و به طور کلی جمله صحیح معنا نشده است؛ ترجمه صحیح جمله چنین است: «راه مورد اطمینان برای دریافت وحی خداوند تبارک و تعالی، حضرت محمد (ص) است.»

۵. «عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ أَبِي نَصْرٍ قَالَ: ذَكَرْتُ لِلرِّضَاعِ شَيْئًا فَقَالَ اصْبِرْ فَإِنِّي أَزْجُو أَنْ يَصْنَعَ اللَّهُ لَكَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ قَالَ فَوَ اللَّهُ مَا أَخَّرَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِ مِنْ هَذِهِ الدُّنْيَا خَيْرٌ لَهُ مِمَّا عَجَّلَ لَهُ فِيهَا ثُمَّ صَغَّرَ الدُّنْيَا وَ قَالَ أَيُّ شَيْءٍ» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۲: ۲۰۴؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳: ۵۰۲)؛ «بزنطی گوید: خدمت حضرت رضا (ع) رسیدم و مطلبی برای آن جناب نقل کردم فرمود: صبر کن ان شاء الله خداوند برایت فرجی حاصل می کند. سپس فرمود: به خداوند سوگند اگر مؤمنی در این دنیا دستش از مال کوتاه باشد خداوند در آن جهان وی را عزیز و محترم می دارد، به اندازه ای که مال دنیا در نظر او کوچک و ناچیز جلوه می کند» (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۶۷۵).

مترجم عبارت: «خَيْرٌ لَهُ مِمَّا عَجَّلَ لَهُ فِيهَا ثُمَّ صَغَّرَ الدُّنْيَا» را به این صورت ترجمه کرده است:

«خداوند در آن جهان وی را عزیز و محترم می‌دارد، به اندازه‌ای که مال دنیا در نظر او کوچک و ناچیز جلوه می‌کند». روشن است که این ترجمه نادرست است، ترجمه عبارت مذکور چنین است: «برای او بهتر از شتاب (در عطاء نعمت) در این دنیا است. سپس امام (علیه السلام) دنیا را کوچک شمرد و فرمود: این دنیا چیست؟ (چه ارزشی دارد؟)»

۲-۴. اشتباه در ترجمه کنایات

امام رضا (علیه السلام) به دلیل برخورداری از فصاحت و بلاغت و اشراف به زاویا و ابعاد پیدا و پنهان ادبیات عرب در سخنان خود برای ارائه کلام در قالب زیبا و جذاب و نیز انتقال مفاهیم بلند، گاه از کنایات در تعبیر استفاده کرده‌اند، بررسی ترجمه عطاردی نشان می‌دهد که وی گاه به مقصود سخن امام (علیه السلام) که در شکل کنایه بیان شده، واقف نشده و در ترجمه آن‌ها به اشتباه دچار شده است، نمونه‌ها:

۱. «عَنْ سُلَيْمَانَ الْجَعْفَرِيِّ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرَّضَا (عَلَيْهِ السَّلَام) قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (عَلَيْهِ السَّلَام) خَيْرُ نِسَائِكُمُ الْخَمْسُ قِيلَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَمَا الْخَمْسُ قَالَ الْهَيْئَةُ اللَّيْنَةُ الْمُؤَاتِيَةُ الَّتِي إِذَا غَضِبَ رَوْجُهَا لَمْ تَكْتَحِلْ بِغُمُضٍ حَتَّى يَرْضَى...» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۲: ۲۵۵؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۳۲۵): «سلیمان جعفری از حضرت رضا (علیه السلام) روایت کرده که علی (علیه السلام) فرمود: بهترین زنان شما آن زنی است که خوش اخلاق و بردبار باشد، هر گاه شوهرش بر وی خشمگین شد، با نظر غضب به شوهرش نگاه نکند، تا هنگامی که از وی خوشنود گردد (عطاردی، ۱۳۹۷ق، ج ۶: ۶۹۰).

عطاردی، عبارت «لَمْ تَكْتَحِلْ بِغُمُضٍ» را «نظر غضب به شوهرش نگاه نکند» معنا کرده است؛ این در حالی است که اولاً، هیچ واژه‌ای دال بر غضب در آن وجود ندارد و «غُمُضٌ» به معنای خشم نیست؛ ثانیاً، عبارت مذکور، تعبیری کنایی و به معنای «خواب» است. ابن منظور نوشته است: «الْغُمُضُ» به معنای «النوم» (خواب) است و وقتی گفته می‌شود: «مَا اكْتَحَلْتُ غُمُضاً» به معنای «ما نمت» (نخوابیدم) است (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۷: ۱۹۹).

۲. عطاردی در ترجمه روایت: «عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَصْبَاطٍ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرَّضَا (عَلَيْهِ السَّلَام) قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (عَلَيْهِ السَّلَام) لَا تُبْدِينَ عَنْ وَاضِحَةٍ وَقَدْ عَمِلْتَ الْأَعْمَالَ الْفَاضِحَةَ وَلَا تَأْمَنِ الْبَيَاتِ وَقَدْ عَمِلْتَ السَّيِّئَاتِ» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۱: ۲۷۶؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۲۷۳) نوشته است: «علی بن اسباط گوید: حضرت رضا (علیه السلام) از امیر المؤمنین (علیه السلام) روایت می‌کند که فرمود: جبین شکسته خود را ظاهر نکن در حالی که مرتکب کارهای زشتی شده‌ای، شب‌ها راحت نباش در حالی که گناهان زیادی انجام داده‌ای (عطاردی، ۱۳۹۷ق، ج ۴: ۴۵۱).

عطاردی «وَاضِحَةً» را «جبین شکسته» معادل یابی کرده است؛ این معنا نادرست است؛ ظاهراً از این واژه تعبیر کنایی اراده شده است و مراد از آن چنان که در کتاب‌های لغت آمده: «دندان‌هایی است که هنگام خندیدن آشکار می‌شود»: «الواضحة: الأسنان التي تبدو عند الضحك» (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۶: ۱۱۹؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۲: ۶۳۴؛ فیومی، ۱۴۱۴ق، ج ۲: ۶۶۲). علامه مجلسی در مرآة العقول به هنگام شرح روایت مذکور در تبیین معنای این واژه، معنای فوق را آورده است (مجلسی، ۱۴۰۸ق، ج ۹: ۴۰۱)؛ بنابراین ترجمه صحیح: «لَا تُبْدِيَنَّ عَنْ وَاضِحَةٍ» می‌شود: «دندان‌ها را (با خندیدن) آشکار نکن». آشکار شدن دندان‌ها کنایه از خندیدن است. مراد امام رضا (علیه السلام) آن است که هنگام ارتکاب گناهان و اعمال زشت، نباید خندان بود.

۲-۵. معنا نکردن برخی واژگان و عبارات

آقای عطاردی در موارد فراوانی به هنگام ترجمه روایات، برخی واژگان و عبارات متن عربی روایت را از قلم انداخته و معادل آن را نیاورده است؛ نمونه‌ها:

۱. «عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّلْتِ عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ بَلْخٍ قَالَ: كُنْتُ مَعَ الرَّضَا (عليه السلام) فِي سَفَرِهِ إِلَى خُرَاسَانَ فَدَعَا يَوْمًا بِمَائِدَةٍ لَهُ فَجَمَعَ عَلَيْهَا مَوَالِيَهُ مِنَ السُّودَانِ وَغَيْرِهِمْ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ لَوْ عَزَلْتُ لَهُؤَلَاءَ مَائِدَةً فَقَالَ مَهْ إِنَّ الرَّبَّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَاحِدٌ وَالْأُمُّ وَاحِدَةٌ وَالْأَبُ وَاحِدٌ وَالْجَزَاءُ بِالْأَعْمَالِ» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، المقدمة: ۴۶؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۸: ۲۳۰)؛ «عبدالله بن الصلت از مردی که از اهل بلخ بود و با حضرت رضا (علیه السلام) در سفر خراسان همراهی می‌کرد نقل می‌کند: که یکی از روزها در خدمت آن حضرت بودیم و برای او غذایی حاضر کردند. حضرت رضا (علیه السلام) همه غلامان خود را چه آن‌ها که سیاه بودند و چه غیر سیاه دعوت کردند سر سفره با آن جناب غذا بخورند. گوید: عرض کردم: قربانت گردم بهتر بود برای این غلامان و خدمتگزاران سفره‌ای جداگانه ترتیب می‌دادید. فرمود: [...] خداوند همه ما یکی است و مادر و پدر ما هم یکی است و پاداش هم در برابر اعمال داده می‌شود» (عطاردی، ۱۳۹۷ق، ج ۶: ۶۶).

عطاردی واژه «مَهْ» را ترجمه نکرده است؛ «مَهْ» که در روایات متعدد به کار رفته است، به معنای «أُسْكُتْ» (ساکت شو) (ابن اثیر جزری، ۱۳۶۷، ج ۴: ۳۷۷) یا «أَكْفَفْ» (دست بردار) (جوهری، ۱۴۰۷ق، ج ۶: ۲۲۵۰) است.

۲. «عَنْ سُلَيْمَانَ الْجَعْفَرِيِّ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرَّضَا (عليه السلام) قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (عليه السلام) خَيْرُ نِسَائِكُمُ الْخَمْسُ قِيلَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَمَا الْخَمْسُ قَالَ الْهَيْئَةُ اللَّيْنَةُ الْمُؤَاتِيَةُ الَّتِي إِذَا غَضِبَ زَوْجُهَا لَمْ تَكْتَحِلْ بِعُمُضٍ حَتَّى يَرْضَى...» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۲: ۲۵۵؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۳۲۵)؛

«سلیمان جعفری از حضرت رضا (علیه السلام) روایت کرده که علی (علیه السلام) فرمود: بهترین زنان شما آن زنی است که خوش اخلاق و بردبار باشد، [...] هر گاه شوهرش بر وی خشمگین شد، با نظر غضب به شوهرش نگاه نکند، تا هنگامی که از وی خوشنود گردد» (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۶۹۰).

در این روایت، مترجم اولاً، از ابتدای روایت، عبارت «خَيْرُ نِسَائِكُمُ الْخَمْسُ» را «بهترین زنان شما» معنا کرده است؛ در حالی که واژه «الْخَمْسُ» را در ترجمه نیاورده و معنای کامل آن چنین است: «بهترین زنان شما پنج دسته هستند». ثانیاً، عبارت «خَيْرُ نِسَائِكُمُ الْخَمْسُ قِيلَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَمَا الْخَمْسُ» را «بهترین زنان شما آن زنی است که» معنا نموده است و حال آنکه ترجمه کامل می‌شود: «بهترین زنان شما پنج دسته هستند، گفته شد یا امیر مؤمنان! آن پنج دسته چه کسانی هستند»، ثالثاً، «الْمَوَاتِيَّةُ» را معنا نکرده است؛ ظاهراً مترجم گمان برده که ادامه روایت: «الَّتِي إِذَا غَضِبَ زَوْجُهَا لَمْ تَكْتَجِلْ بِغَمَضٍ حَتَّى يَرْضَى...» واژه «الْمَوَاتِيَّةُ» را تفسیر کرده است، در حالی که چنین نیست؛ «الْمَوَاتِيَّةُ» اسم فاعل از ثلاثی مزید باب مفاعله و ریشه: «أَتَى» است. این ماده در ثلاثی مزید باب مفاعله، به معنای اطاعت‌پذیری، اطاعت‌پذیری نیکو، سازگاری است. ابن منظور می‌نویسد: «أَنَّهُ عَلَى الْأَمْرِ طَاوَعَهُ وَالْمَوَاتِيَّةُ: حُسْنُ الْمَطَاوَعَةِ وَاتَّيَتْهُ عَلَى ذَلِكَ الْأَمْرِ مُؤَاتَاةٌ إِذَا وَافَقَتْهُ وَطَاوَعَتْهُ» (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۴: ۱۷). لغت‌دانان ذیل همین ماده حدیث «خَيْرُ النِّسَاءِ الْمَوَاتِيَّةُ يَزُوجُهَا» را گزارش کرده و «الْمَوَاتِيَّةُ» را «حُسْنُ الْمَطَاوَعَةِ وَ الْمَوْافَقَةِ» (اطاعت‌پذیری نیکو و سازگاری) معنا کرده‌اند (ابن اثیر جزری، ۱۳۶۷، ج ۱: ۲۲؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۲: ۹۴؛ طریحی، ۱۳۷۵، ج ۱: ۲۱).

۳. «قَالَ عَلِيُّ بْنُ مُوسَى الرَّضَا (عَلَيْهِ السَّلَامُ): ... يُقَالُ لِلْفَقِيهِ يَا أَيُّهَا الْكَافِلُ لِإِيْتِمَانِ آلِ مُحَمَّدٍ الْهَادِي لِصُغَفَاءِ مُحِبِّيهِمْ وَ مَوَالِيهِمْ قِفْ حَتَّى تَشْفَعَ لِكُلِّ مَنْ أَخَذَ عَنْكَ أَوْ تَعَلَّمَ مِنْكَ فَيَدْخُلَ الْجَنَّةَ مَعَهُ فَنَاماً وَ فَنَاماً حَتَّى قَالَ عَشْرًا وَ هُمْ الَّذِينَ أَخَذُوا عَنْهُ عُلُومَهُ وَ أَخَذُوا عَنْهُ أَخَذَ عَنْهُ وَ عَمَّنْ أَخَذَ عَنْهُ أَخَذَ عَنْهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَانْظُرُوا كَمْ صُرِفَ مَا بَيْنَ الْمُنْرَلَتَيْنِ» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۱: ۸؛ طبرسی، ۱۳۸۶ق، ج ۱: ۱۷): «روز قیامت به فقیه گفته می‌شود ای کسی که از ایتام آل محمد (علیه السلام) سرپرستی کردی و دوستان ضعیف آن‌ها را راهنمایی نمودی، اینک از کسانی که از تو علم آموختند شفاعت کن. پس آن فقیه توقف می‌کند و مردم را دسته دسته با خود به بهشت می‌برد و اینان کسانی هستند که از وی و یا شاگردان او علم آموخته‌اند و تا روز قیامت هر کسی از گفته‌های این عالم استفاده کند مشمول شفاعت وی خواهد بود، و اینک بنگرید بین فقیه و عابد چه فرقی هست» (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۲۶۰).

مترجم عبارت «فَيَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَعَهُ فَنَاماً وَ فَنَاماً حَتَّى قَالَ عَشْرًا» را: «و مردم را دسته

دسته با خود به بهشت می‌برد» معنا کرده است. «الفِئَام» به معنای جماعتی از مردم (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج: ۸؛ ۴۰۵؛ ابن‌منظور، ۱۴۱۴ق، ج: ۱۲؛ ۴۶۰) یا جماعت زیادی از مردم است و از لفظ خود مفرد ندارد (ابن‌اثیر جزری، ۱۳۶۷، ج: ۳؛ ۴۰۶؛ طریحی، ۱۳۷۵، ج: ۶؛ ۱۳۰). معنای دوم با روایات سازگارتر است؛ زیرا در حدیثی از امام صادق (علیه‌السلام)، «الفِئَام» صد هزار نفر از مردم، معنا شده است: «قُلْتُ وَمَا الْفِئَامُ مِنَ النَّاسِ قَالَ مِائَةُ أَلْفٍ مِنَ النَّاسِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج: ۲؛ ۲۰۲). مترجم «فِئَاماً وَفِئَاماً» را «دسته دسته» معنا کرده و جمله «حَتَّى قَالَ عَشْرًا» که بدین معناست: امام (علیه‌السلام) تا ۱۰ بار «فِئَام» را تکرار کرد، معنا نکرده است. مشابه این تعبیر در دیگر روایات آمده است؛ در روایتی دیگر از امام رضا (علیه‌السلام) نقل شده است: «مَنْ فَطَّرَ مُؤْمِنًا فِي لَيْلَتِهِ فَكَأَنَّمَا فَطَّرَ فِئَامًا وَفِئَامًا يُعْذُّهَا بِيَدِهِ عَشْرَةَ» (طوسی، ۱۴۱۱ق، ج: ۲؛ ۷۵۸): «هر کس مؤمنی را در شب عید غدیر افطار دهد گویا فئامی و فئامی را افطار داده است و با دستش ۱۰ بار فئام را برشمرد؛ بنابراین ترجمه عبارت «فَيُدْخِلُ الْجَنَّةَ مَعَهُ فِئَامًا وَفِئَامًا حَتَّى قَالَ عَشْرًا» می‌شود: «همراه با او فئامی و فئامی و فئامی داخل بهشت می‌شود، امام (علیه‌السلام) تا ۱۰ بار فئام را تکرار کرد.»

۴. ... فَصَعِدَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْمَنْبِرَ فَخَطَبَ النَّاسَ ثُمَّ أَعْلَمَهُمْ مَا أَمَرَهُمُ اللَّهُ بِهِ فَقَالُوا مِمَّنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ مِنَ الْأَكْفَاءِ فَقَالُوا وَمَنِ الْأَكْفَاءُ فَقَالَ الْمُؤْمِنُونَ بَعْضُهُمْ أَكْفَاءُ بَعْضٍ ثُمَّ لَمْ يَنْزِلْ حَتَّى زَوَّجَ ضَبَاعَةَ بِنْتُ زُبَيْرِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ لِمُقَدَّادِ بْنِ أَسُودٍ ثُمَّ قَالَ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا زَوَّجْتُ ابْنَةَ عَمِّي الْمُقَدَّادِ لِيَتَضَعَ النِّكَاحُ» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج: ۲؛ ۳۶۵؛ ابن‌بابویه، ۱۳۷۸ق، ج: ۱؛ ۲۸۹): «... در این هنگام رسول اکرم ﷺ بالای منبر رفتند و برای مردم خطبه خواندند و او امر خداوند را به آنان رسانیدند. مردم از پیغمبر اکرم پرسیدند دختران خود را به چه افرادی تزویج کنیم؟ فرمود: به کسانی که با آن‌ها کفو هستند و سپس فرمود: مؤمنان با یک دیگر کفو هستند، سپس در حالی که بالای منبر بود ضباعة دختر عموی خود را به مقداد تزویج فرمود [...].» (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۶۹۳).

مترجم در ترجمه این روایت، جمله انتهایی: «ثُمَّ قَالَ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا زَوَّجْتُ ابْنَةَ عَمِّي الْمُقَدَّادِ لِيَتَضَعَ النِّكَاحُ» را معنا نکرده، ترجمه آن چنین است: «سپس پیامبر ﷺ فرمود: دختر عمه‌ام را با مقداد تزویج کردم تا معیار حسب و نسب در ازدواج بی‌ارزش باشد.» این کلام امام رضا (علیه‌السلام) بر نفی معیار نژاد، اصل و نسب در ازدواج دلالت دارد و شواهد فراوانی برای آن در روایات وجود دارد، از جمله در کافی بابی با عنوان «بَابُ أَنَّ الْمُؤْمِنَ كُفُوُ الْمُؤْمِنَةِ» (مرد مؤمن هم‌شان زن مؤمن است) قرار دارد. کلینی ذیل آن، هشت حدیث نقل کرده است؛ از جمله، دوروایت از امام صادق (علیه‌السلام) آمده که حضرت فرموده است: رسول خدا ﷺ مقداد بن اسود را به نكاح ضباعة، دختر زبیر بن عبدالمطلب درآورد. هدف ایشان آن بود که معیار حسب و نسب در ازدواج بی‌ارزش باشد

و مردم به رسول خدا ﷺ اقتدا کرده و بدانند که گرامی ترین آنان نزد خداوند با تقواترین شان است: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَوْحٌ مَقْدَادُ بْنُ الْأَسْوَدِ ضَبَاعَةَ ابْنَةِ الرَّبِيعِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَإِنَّمَا رَوْحُهُ لِيَنْتَضِعَ الْمَنَاكِحَ وَلِيَتَأَسَّوْا بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَلِيَعْلَمُوا أَنَّ أَكْرَمَهُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقَاهُمْ» (کلینی، ۱۴۰۷ق: ج ۵: ۳۴۴).

۵. عَنْ أَبِي هَاشِمٍ الْجَعْفَرِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرِّضَا (عَلَيْهِ السَّلَامُ) عَنِ الْغَلَاةِ وَالْمُفَوَّضَةِ فَقَالَ: الْغَلَاةُ كُفَّارٌ وَالْمُفَوَّضَةُ مُشْرِكُونَ مَنْ جَالَسَهُمْ أَوْ خَالَطَهُمْ أَوْ أَكَلَهُمْ أَوْ شَارَبَهُمْ أَوْ وَصَلَهُمْ أَوْ زَوَّجَهُمْ أَوْ تَزَوَّجَ مِنْهُمْ أَوْ أَمَنَهُمْ أَوْ ائْتَمَنَهُمْ عَلَى أَمَانَةٍ أَوْ صَدَّقَ حَدِيثَهُمْ أَوْ أَغَانَهُمْ بِشَطْرِ كَلِمَةٍ خَرَجَ مِنْ وَلَايَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَوَلَايَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَوَلَايَتِنَا أَهْلِ الْبَيْتِ (عطار دی، ۱۴۱۳ق، ج ۲: ۵۰۳؛ ابن بابویه، ۱۳۷۸ق، ج ۲: ۲۰۳): «ابو هاشم جعفری گوید: از حضرت رضا (علیه السلام) در باره غلاة و مفوضه سؤال کردم. فرمود: غلاة کافر هستند و مفوضه مشرک می باشند، هر کس با آن ها مجالست کند، و یا با آنان غذا بخورد، و یا وصلت و ازدواج کند، و یا آنان را امین بداند، و یا گفته های آنها را تصدیق نماید، و یا [...] از آنها دفاع کند و مساعدت نماید از ولایت خداوند و رسول و اهل بیت (علیهم السلام) بیرون است» (عطار دی، ۱۳۹۷ق: ۸۵۴).

مترجم عبارت «بِشَطْرِ كَلِمَةٍ» را ترجمه نکرده است؛ «شَطْر» هر چیزی به معنای نیمی از آن است: «شَطْرُ كُلِّ شَيْءٍ نِصْفُهُ» (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۶: ۲۳۳؛ ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۳: ۱۸۶)؛ بنابراین معنای «بِشَطْرِ كَلِمَةٍ» می شود: «با نیمی از یک کلمه» و ترجمه جمله: «أَوْ أَغَانَهُمْ بِشَطْرِ كَلِمَةٍ» چنین است: «یا آنان را با نیمی از یک کلمه یاری کند.»

۶. «... لِغَلَاةٍ أُخْرَى أَغْرَقَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِرْعَوْنَ وَهِيَ أَنَّهُ اسْتَعَاثَ بِمُوسَى لَمَّا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ وَلَمْ يَسْتَعِثْ بِاللَّهِ فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيْهِ يَا مُوسَى مَا أَغْنَتْ فِرْعَوْنَ لِأَنَّكَ لَمْ تَخْلُقْهُ وَلَوْ اسْتَعَاثَ بِي لِأَعْنَتُهُ» (عطار دی، ۱۴۱۳ق، ج ۱: ۳۴۲؛ صدوق، ۱۳۷۸ق، ج ۲: ۷۸): «علت دیگر آن بود که فرعون در هنگام غرق شدن به موسی متوسل شد و از خداوند نجات خود را خواست، خداوند فرمود: ای موسی [...] تو که فرعون را خلق نکرده بودی اگر نجات خود را از من خواسته بود نجاتش می دادم» (عطار دی، ۱۳۹۷ق: ۵۱۸).

مترجم جمله «يَا مُوسَى مَا أَغْنَتْ فِرْعَوْنَ لِأَنَّكَ لَمْ تَخْلُقْهُ» را «ای موسی تو که فرعون را خلق نکرده بودی» ترجمه کرده است. در این ترجمه، عبارت: «مَا أَغْنَتْ فِرْعَوْنَ» به معنای «تو به فریاد فرعون نرسیدی» نیامده است؛ بنابراین معنای «يَا مُوسَى مَا أَغْنَتْ فِرْعَوْنَ لِأَنَّكَ لَمْ تَخْلُقْهُ» می شود: «ای موسی! تو به فریاد فرعون نرسیدی؛ زیرا تو او را نیافریده بودی.»

۲-۶. آوردن جملات و عباراتی که در متن عربی نیامده

آقای عطاردی گاهی در ترجمه متن عربی روایات، جملات و عباراتی را آورده است که در متن عربی روایات معادل آن‌ها وجود ندارد و نمی‌توان آن‌ها را عبارات تفسیری دانست؛ نمونه‌ها:

۱. «عَنْ أَبِي عَبَّادٍ قَالَ: كَانَ جُلُوسُ الرِّضَا (ع) فِي الصَّيْفِ عَلَى حَصِيرٍ وَفِي الشِّتَاءِ عَلَى مِسْجٍ وَلُبْسُهُ الْغُلِيظُ مِنَ الثِّيَابِ حَتَّى إِذَا بَرَزَ لِلنَّاسِ تَزَيَّنَ لَهُمْ» (عطاردی، ۱۴۱۳ ق، المقدمة: ۳۹؛ ابن بابویه، ۱۳۷۸ ق، ج ۲: ۱۷۸): «ابو عباد گوید: حضرت رضا (ع) در تابستان روی حصیر جلوس می‌فرمود و در زمستان روی پلاس می‌نشست و جامه‌های درشت در برمی‌کرد و هرگاه در میان مردم ظاهر می‌شد لباس‌های قیمتی می‌پوشید، و خود را در انظار مزین جلوه می‌داد» (عطاردی، ۱۳۹۷ ق: ۵۵).

در ترجمه روایت مذکور جمله: «لباس‌های قیمتی می‌پوشید» آمده است. این جمله در هیچ یک از عبارات عربی روایت نیامده است و حتی نمی‌توان به صورت قید توضیحی و تفسیر برای آن‌ها دانست. ممکن است تصور شود از فراز پایانی روایت: «حَتَّى إِذَا بَرَزَ لِلنَّاسِ تَزَيَّنَ لَهُمْ» می‌توان این مفهوم را برداشت کرد. این تصور کاملاً نادرست است؛ چراکه این فقره تنها دلالت دارد که هرگاه حضرت در میان مردم می‌آمد، آراسته حضور می‌یافت. این معنا هیچ دلالتی بر جمله «لباس‌های قیمتی می‌پوشید» ندارد که مترجم افزوده است.

۲. «عَنْ سُلَيْمَانَ الْجَعْفَرِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ (ع) يَقُولُ إِذَا أَتَى أَحَدُكُمْ أَهْلُهُ فَلْيَكُنْ قَبْلَ ذَلِكَ مُلَاطَفَةً فَإِنَّهُ أَبْرُؤُ لِقَلْبِهَا وَاسْأَلْ لِسَخِيمَتِهَا فَإِذَا أَفْضَى إِلَى حَاجَتِهِ قَالَ بِسْمِ اللَّهِ ثَلَاثًا فَإِنْ قَدَرَ أَنْ يَقْرَأَ آيَةَ حَضْرَتِهِ مِنَ الْقُرْآنِ» (عطاردی، ۱۴۱۳ ق، ج ۱: ۳۱۰؛ عیاشی، ۱۳۸۰ ق، ج ۱: ۲۱): «سلیمان جعفری گوید: از حضرت رضا (ع) شنیدم می‌فرمود: هرگاه یکی از شما اراده کرد با اهلش هم‌بستر گردد باید قبل از عمل مدتی با همسرش ملاطفت و بازی کند تا دل او را نرم کند و او را برای انجام عمل جنسی آماده سازد و با میل و رغبت خود را در اختیار قرار دهد. و هرگاه خواست نزدیکی کند و عمل لقاح را انجام دهد سه بار بسم الله بگوید» (همان، ۱۳۹۷ ق: ۴۹۸).

مترجم در ترجمه فقره «إِذَا أَتَى أَحَدُكُمْ أَهْلُهُ فَلْيَكُنْ قَبْلَ ذَلِكَ مُلَاطَفَةً» نوشته است: «هرگاه یکی از شما اراده کرد با اهلش هم‌بستر گردد، باید قبل از عمل مدتی با همسرش ملاطفت و بازی کند»، در ترجمه واژه «بازی» آمده است، معادل این کلمه در متن عربی نیامده است. در روایاتی که به آداب زناشویی اشاره شده است؛ معادل آن، واژگان «ملاعبة» و «مداعبة» آمده است، مانند: «عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: لَيْسَ شَيْءٌ تَخْصُرُهُ الْمَلَائِكَةُ إِلَّا الرَّهْانَ وَمُلاعِبَةَ الرَّجُلِ

أَهْلَهُ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۵۵۴)، «كُلُّ لَهْوِ الْمُؤْمِنِ بَاطِلٌ إِلَّا فِي ثَلَاثٍ فِي تَأْدِيبِهِ الْفَرَسَ وَرَمِيهِ عَنِ الْقَوْسِ وَمُلَاعَبَتِهِ امْرَأَتَهُ فَإِنَّهُنَّ حَقٌّ» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۰: ۱۱۸-۱۱۹)، «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ثَلَاثَةٌ مِنَ الْجَفَاءِ... وَ مُوَافَقَةُ الرَّجُلِ أَهْلَهُ قَبْلَ الْمُدَاعَبَةِ» (همان: ۱۱۹).

۳. نتیجه‌گیری

بر اساس آنچه گذشت به ترجمه «مسند الإمام الرضا ابی الحسن علی ابن موسی (علیه السلام)» با عنوان: «اخبار و آثار حضرت امام رضا (علیه السلام)» در پنج محور نقد وارد بود: ۱. اشتباه در معادل یابی معنای واژگان؛ این محور در دو بُعد بررسی شد: الف. معنایابی نادرست واژگان، ب. مذکر ترجمه کردن واژگان مطلق. در بخش معنایابی نادرست واژگان، مترجم در فرایند معناشناسی برخی واژگان دچار لغزش شده و ظاهراً عمده علت این لغزش‌ها، ارتکاز ذهنی، عدم توجه به سیاق روایت و عدم مراجعه به کتاب‌های لغوی کهن و معتبر است. در بخش مذکر ترجمه کردن واژگان مطلق، در ترجمه برخی واژگانی که برای اعم از مذکر و مؤنث هستند، جانب تذکیر را غلبه داده و آن را مردانه برگردانده است. ۲. اشتباه در ترجمه عبارات و جملات؛ در این محور با بیان نمونه‌هایی روشن شد که مترجم در مواردی اشتباه در فهم و ترجمه عبارت و جملات داشته و ترجمه صحیحی از آن‌ها ارائه نداده است. ۳. اشتباه در ترجمه کنایات، طبق این محور، بررسی ترجمه آقای عطاردی نشان داد که وی گاه از مقصود سخن امام (علیه السلام) که در شکل کنایه بیان شده، واقف نشده و در ترجمه آن‌ها به اشتباه دچار شده است. ۴. معنا نکردن برخی واژگان و عبارات؛ از دیگر اشکالات وارد بر ترجمه مسند امام رضا (علیه السلام) ترجمه نشدن برخی واژگان و عبارات متن عربی روایات است. ۵. آوردن جملات و عباراتی که در متن عربی نیامده؛ بر اساس این اشکال آقای عطاردی گاهی در ترجمه متن عربی روایات، جملات و عباراتی را آورده است که در متن عربی روایات معادل آن‌ها وجود ندارد.

منابع و مآخذ

قرآن کریم

- ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله. (۱۴۰۴ق). **شرح نهج البلاغة**. قم: مكتبة آية الله المرعشي النجفی.
- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۷۸ق). **عیون أخبار الرضا**. تهران: نشر جهان.
- _____ (۱۳۹۵ق). **کمال الدین وتمام النعمة**. تصحیح: علی اکبر غفاری. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- ابن اثیر جزری، مبارک بن محمد. (۱۳۶۷). **النهایه فی غریب الحدیث و الأثر**. محقق: محمود محمد طناحی. قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی. (۱۴۰۴ق). **تحف العقول**. قم: جامعه مدرسین.
- ابن فارس، أحمد بن فارس. (۱۴۰۴ق). **معجم المقاییس اللغة**. محقق: عبد السلام محمد هارون. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ق). **لسان العرب**. بیروت: دار الفکر.
- جواهری، سید محمد حسن. (۱۳۹۳). **روش شناسی ترجمه قرآن کریم**. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۴۰۷ق). **الصحاح**. بیروت: دار العلم للملایین.
- حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق). **وسائل الشیعة**. محقق: مؤسسة آل البيت (علیه السلام). قم: مؤسسة آل البيت (علیه السلام).
- حلوانی، حسین بن محمد. (۱۴۰۸ق). **نزهة الناظر وتنبيه الخاطر**. قم: مدرسة الإمام المهدي (علیه السلام).
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). **مفردات الفاظ القرآن**. بیروت: دارالعلم.
- سیدرضی، محمد بن حسین. (۱۴۱۴ق). **نهج البلاغة**. شرح: صبحی صالح. محقق: فیض الاسلام. قم: هجرت.
- شرتونی، سعید. (۱۳۷۴). **أقرب الموارد فی فصیح العربیة والشوارد**. تهران: دار الأسوة للطباعة والنشر.
- صالح، صبحی ابراهیم. (۱۳۸۳). **علوم حدیث و اصطلاحات آن**. ترجمه و تحقیق: عادل نادرعلی. قم: اسوه.
- طبرسی، احمد بن علی بن ابی طالب. (۱۳۸۶ق). **الاحتجاج**. النجف: دارالنعمان.
- طریحی، فخر الدین بن محمد. (۱۳۷۵). **مجمع البحرین**. تهران: مرتضوی.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۱۴ق). **الأمالی**. قم: دار الثقافة.
- _____ (۱۴۱۱ق). **مصباح المتجهّد و سلاح المتعبّد**. بیروت: مؤسسة فقه الشیعة.
- عطاردی، عزیز الله. (۱۳۹۷ق). **اخبار و آثار حضرت امام رضا (علیه السلام)** (ترجمه). تهران: کتابخانه صدر.
- _____ (۱۴۱۳ق). **مسند الإمام الرضا ابی الحسن علی ابن موسی (علیه السلام)**. بیروت: دار الصفوة.
- عیاشی، محمد بن مسعود. (۱۳۸۰ق). **تفسیر العیاشی**. تحقیق: سید هاشم رسولی محلاتی. تهران: المطبعة العلمیة.
- غلامعلی، مهدی. (۱۳۹۰). **سبک شناخت کتاب های حدیثی**. تهران: سمت.
- فراهیدی، خلیل بن أحمد. (۱۴۰۹ق). **کتاب العین**. قم: نشر هجرت.
- فیومی، احمد بن محمد. (۱۴۱۴ق). **المصباح المنیر فی غریب الشرح الكبير للرافعی**. قم: مؤسسه

دار الهجرة.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). *الکافی*. تهران: دار الکتب الإسلامية.
 مجلسی، محمد باقر. (۱۴۰۸ق). *مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول*. تحقیق: علی الآخوندی.
 تهران: دار الکتب الإسلامية.
 مسعودی، عبد الهادی. (۱۳۹۳). *روشن فهم حدیث*. تهران: سمت.
 مطهری، مرتضی. (۱۳۷۲). *مجموعه آثار*. تهران: صدرا.
 مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۵). *پیام امام امیر المؤمنین علیهم السلام*. تهران: دار الکتب الإسلامية.

References

The Holy Quran.

Ibn Abi al-Hadid, 'Abd al-Hamid ibn Hibat Allah. (1983). *Sharh Nahj al-Balagha*. Qom: Maktabat Ayatollah al-Mar'ashi al-Najafi.

Ibn Babawayh, Muhammad ibn 'Ali. (1958). *'Uyun Akhbar al-Reza*. Tehran: Nashr-e Jahan.

_____. (1975). *Kamal al-Din wa Tamam al-Ni'ma*. Edited by 'Ali Akbar Ghaffari. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya. [in Persian].

Ibn al-Athir al-Jazari, Mubarak ibn Muhammad. (1988). *Al-Nihaya fi Gharib al-Hadith wa al-Athar*. Edited by Mahmoud Muhammad al-Tanahi. Qom: Mu'assasat Matbu'ati Isma'iliyan.

Ibn Shu'ba al-Harrani, Hasan ibn 'Ali. (1983). *Tuhaf al-'Uqul*. Qom: Jami'a-ye Modarresin.

Ibn Faris, Ahmad ibn Faris. (1984). *Mu'jam Maqayis al-Lugha*. Edited by 'Abd al-Salam Muhammad Harun. Qom: Maktab al-'Ilam al-Islami.

Ibn Manzur, Muhammad ibn Mukarram. (1993). *Lisan al-'Arab*. Beirut: Dar al-Fikr.

Javaheri, Seyyed Mohammad Hassan. (2014). *Ravish-Shenasi Tarjoma-ye Quran-e Karim*. Qom: Pazhuheshgah-e Howzeh va Daneshgah. [in Persian].

Jawhari, Isma'il ibn Hammad. (1986). *Al-Sihah*. Beirut: Dar al-'Ilm lil-Malayeen.

Hurr al-Amili, Muhammad ibn al-Hasan. (1988). *Wasa'il al-Shi'a*. Edited by Mu'assasat Ahl al-Bayt ('a). Qom: Mu'assasat Ahl al-Bayt ('a).

Halwani, Hussein ibn Muhammad. (1987). *Nuzhat al-Nazir wa Tanbih al-Khatir*. Qom: Madrasat al-Imam al-Mahdi ('aj).

Raghib al-Isfahani, Hussein ibn Muhammad. (1991). *Mufradat Alfaz al-Quran*. Beirut: Dar al-'Ilm.

Sayyid Razi, Muhammad ibn al-Husayn. (1993). *Nahj al-Balagha*. Commentary by Subhi Salih, Edited by Fayz al-Islam. Qom: Hejrat Publications.

Shartouni, Sa'id. (1955). *Aqrab al-Mawarid fi Fusah al-'Arabiyya wa al-Shawarid*. Tehran: Dar al-Uswah lil-Tiba'a wa al-Nashr.

Saleh, Subhi Ibrahim. (2004). *Ulm Hadith wa Istilahat-e an*. Translated and researched by Adel Nader'ali. Qom: Usveh Publications.

Tabarsi, Ahmad ibn 'Ali ibn Abi Talib. (1966). *Al-Ihtijaj*. Najaf: Dar al-Nu'man.

Torihi, Fakhr al-Din ibn Muhammad. (1996). *Majma' al-Bahrayn*. Tehran: Mortazavi Publications.

- Tusi, Muhammad ibn al-Hasan. (1993). *Al-Amali*. Qom: Dar al-Thaqafa.
- _____. (1990). *Misbah al-Mutahajjid wa Silah al-Muta'abbid*. Beirut: Mu'assasat Fiqh al-Shi'a.
- Attarodi, Azizollah. (1976). *Akhbar wa Athar Hazrat Imam Reza (a.s.)* (Translation). Tehran: Ketabkhaneh Sadr. [in Persian].
- _____. (1992). *Musnad al-Imam al-Reza Abi al-Hasan Ali ibn Musa (a.s.)*. Beirut: Dar al-Safwa.
- Ayyashi, Muhammad ibn Mas'ud. (1960). *Tafsir al-'Ayyashi*. Edited by Sayyid Hashim Rasuli Mahallati. Tehran: al-Matba'ah al-'Ilmiyya.
- Gholamali, Mahdi. (2011). *Sabk-Shenakht Ketabhaye Hadithi*. Tehran: Samt Publications. [in Persian]
- Farahidi, Khalil ibn Ahmad. (1988). *Kitab al-'Ayn*. Qom: Nashr-e Hejrat.
- Fayoumi, Ahmad ibn Muhammad. (1993). «*Al-Misbah al-Munir fi Gharib al-Sharh al-Kabir li al-Rafi'i*». Qom: Mu'assasat Dar al-Hijra.
- Kulayni, Muhammad ibn Ya'qub. (1986). *Al-Kafi*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
- Majlisi, Muhammad Baqir. (1987). *Mir'at al-'Uqul fi Sharh Akhbar Al al-Rasul*. Edited by 'Ali al-Akhundi. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
- Masoudi, Abdul Hadi. (2014). *Ravish-e Fahm-e Hadith*. Tehran: Samt Publications. [in Persian].
- Motahari, Morteza. (1993). *Majmu'eh Asar*. Tehran: Sadra Publications. [in Persian].
- Makarim Shirazi, Nasir. (1996). *Payam-e Imam Amir al-Mu'minin (a.s.)*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya. [in Persian].